

РЕТРОСПЕКТИВА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

В'ячеслав КОВАЛЬЧУК

І АРΕΑΙ ΟΕΕ²ΝΟΕ, ΑΑΙ Ι ΑΒΟ² Ι ΑΒΙ ΝΟΕΕ ΑΕΙ Ι Ι Ι ²×Ι Ι - Ι ΑΟΕΕ

Розвиток продуктивних сил, поглиблення поділу праці та розширення її кооперації, зростання міст як центрів ремесла і торгівлі у країнах Західної Європи у XV–XVI ст. створили матеріальні передумови для поступового переходу від переважно натуральних економічних відносин до товарно-грошових. Товарний обмін ставав усе більш необхідною умовою господарського життя. З розвитком внутрішньої торгівлі сформувалися національні ринки товарів.

Великі географічні відкриття започаткували виникнення світового ринку та швидкий розвиток міжнародної торгівлі, з якою пов'язувалися зростання ролі грошей і нагромадження багатства у грошовій формі. Економічну могутність країн за цих умов стали вимірювати їхніми грошовими ресурсами. Від стабільного грошового обігу все більше залежало матеріальне становище усіх верств населення. Грошам приписували надприродні властивості, їм поклонялися як втіленню багатства. Виникла суспільна потреба в науці про збагачення. Її створили меркантилісти, об'єктом дослідження яких стали гроші, грошовий обіг, торгівля, торговельний прибуток, ринок, лихварство, процент, капітал.

Передумовами виникнення меркантилізму були:

- поступове витіснення натурального господарства товарним, розвиток товарного обігу, розширення торговельних зв'язків;
- інтенсивний розвиток міжнародної торгівлі, виникнення світового ринку, започатковане великими географічними відкриттями XV–XVI ст.;
- ліквідація політичної роздробленості у західноєвропейських країнах, виникнення сильних централізованих держав, утворення перших колоніальних імперій;
- поглиблення суспільного поділу праці, розвиток мануфактур, створення великих підприємств, що випускають експортну продукцію;
- розширення сфери діяльності та посилення ролі торговельного капіталу, поява перших купецьких монопольних об'єднань;

- розвиток наукового знання, посилення прикладного значення науки;
- ліквідація ідеологічної монополії релігійного мислення.

*Меркантилізм*¹ – перша в історії економічної думки спроба теоретично обґрунтувати необхідний напрямок національної економічної політики. Він характеризується такими загальними ознаками:

- 1) об'єктами дослідження є торгівля і грошовий обіг як джерела та сфера багатства;
- 2) багатство ототожнюється із золотими і срібними грошима та скарбами;
- 3) безпосереднім джерелом багатства вважається прибуток від зовнішньої торгівлі, хоча його передумови створюються у виробництві;
- 4) нагромадження грошового багатства можливе тільки за відповідної економічної політики держави, яка контролює зовнішню торгівлю.

Меркантилізм порвав з християнськими традиціями, догматизмом і схоластиком середньовічної економічної думки, з її пошуками "справедливої ціни", засудженням торговельного прибутку та процента. Відкривши одне з джерел нагромадження капіталу – торговельний прибуток – теорія меркантилізму показала більш зріле та ефективне вирішення економічних проблем доби первісного нагромадження капіталу (XV–XVII ст.).

Меркантилісти не тільки дали назву економічній теорії – "політична економія", але й фактично започаткували її як науку. Вони здійснили першу теоретичну розвідку ринкового господарства, розкрили ряд закономірностей його розвитку, зібрали і використали в аналізі великий статистичний матеріал, описали нові галузі виробництва і виробничі професії, увели поняття "національне багатство", "грошовий баланс", "активний торговий баланс" та інші, поставили питання про економічну роль держави, започаткували спеціальну економічну літературу.

Меркантилізмові, однак, не судилося створити систему наукових економічних уявлень у повному розумінні цього слова. У теоретичному плані він був ще незрілим, що пояснюється незрілістю самого об'єкта дослідження – ринкової економічної системи, яка тоді перебувала на стадії свого становлення, коли торгівля переважала виробництво і у сфері обігу формувалися великі капітали. За цих історичних умов меркантилізм не зміг вийти за межі торгівлі і грошового обігу, не досліджував виробництво, а тому й не став системою наукових економічних знань.

Меркантилізм – перша в історії економічна школа, яка мала багатьох прибічників і послідовників. Ця школа виникла ще до епохи великих географічних відкриттів на гребені європейського Ренесансу, існувала протягом XVI–XVIII ст. і у своєму розвитку пройшла два етапи – раннього та зрілого меркантилізму, що відображено у табл. 1.

Ранній меркантилізм, або монетаризм, виникнувши ще в кінці XV ст., проіснував до початку XVII ст.

У XIV–XV ст. у країнах Західної Європи зростання товарообігу наштовхувалося на нестачу грошей – золотих і срібних монет. Ті країни, які через історичні обставини одержали їх у достатній кількості (Іспанія та Португалія), зайняли провідні позиції у світовій торгівлі й активізували розвиток своїх національних господарств. Склалося

¹ Термін "*меркантилізм*" походить від італійського mercante – "торгівець", англійського і французького mercantile – "торгувати", ці слова походять від латинського mercari – "торгувати".

уявлення, що існування великого запасу золота і срібла – ключ до вирішення проблем розвитку вітчизняної економіки та зростання національного багатства.

Таблиця 1

Ранній і зрілий меркантилізм

<p>Визнання предметом дослідження сфери обігу. Застосування опису та класифікації господарських явищ як методу дослідження. Виявлення емпіричних закономірностей. Ототожнення багатства нації із золотом та сріблом. Визнання зовнішньої торгівлі та добування золота і срібла єдиними джерелами багатства. Обґрунтування необхідності активного державного регулювання господарського життя. Захист політики економічного протекціонізму.</p>	
СПІЛЬНЕ	
↑	↓
РАННІЙ МЕРКАНТИЛІЗМ	ПІЗНІЙ МЕРКАНТИЛІЗМ
ВІДМІННЕ	
<p>Монетарна система, теорія активного грошового балансу. Завдання держави: залучення грошей із-за кордону та утримання їх у країні. Максимальне втручання держави в економіку, прямі адміністративні методи регулювання. Жорстке обмеження імпорту, заборона вивезення золота і срібла за кордон. Металістична теорія грошей, пояснення грошової сутності золота і срібла їхніми природними властивостями. Визнання за грошима функцій міри вартості та засобу утворення скарбів.</p>	<p>Мануфактурна система, теорія активного торгового балансу. Завдання держави: збільшення експорту, стимулювання експортного виробництва, розвиток посередницької торгівлі. Зародки економічних методів державного регулювання, більша економічна самостійність торгівців (купців) та їхніх компаній. Ліквідація жорстких обмежень імпорту, дотримання позитивного сальдо у зовнішній торгівлі. Започаткування кількісної теорії грошей. Визнання грошей як капіталу.</p>

Теоретичні дослідження та економічна політика держави, які були спрямовані на нагромадження грошей у національному масштабі шляхом державного регулювання грошового обігу та зовнішньої торгівлі, одержали назву *монетаризму*.

Ранній меркантилізм – система монетарних економічних поглядів, яка ґрунтувалася на *теорії грошового балансу*. Її суть зводилася до обґрунтування необхідності ввезення якомога більшої кількості грошей із-за кордону і заборони вивозу грошей за кордон, обмеження імпорту іноземних товарів шляхом встановлення митних бар'єрів, а також посилення добування золота і срібла.

Провідними представниками монетаризму стали купці і банкіри *Гаспар Ск'яруффі* (1519–1584 рр.) і *Бернардо Даванцатті* (1529–1606 рр.) з Італії, *Вільям Стаффорд* (1554–1612 рр.) з Англії, іспанець *Хуан Маріана* (1575–1624 рр.).

Флорентійський банкір Б. Даванцатті, наприклад, порівнював гроші з кров'ю, нестача якої в живому організмі веде до смерті, а в економічному – до занепаду та кризи. Інший італійський банкір – Г. Ск'яруффі пропонував провести всеєвропейську конференцію з питань грошового обігу і створити єдину монету для усіх країн¹. Ідеолог іспанського монетаризму Х. Маріана вимагав від свого уряду заборони зовнішньої торгівлі, окрім експорту іспанських товарів в обмін на повноцінні монети.

Найбільш повно економічні ідеї раннього меркантилізму відображені у праці В. Стаффорда "Стислий виклад деяких скарг наших співвітчизників" (1581 р.). Тут англійський купець доводив шкідливість "псування" монети урядом та вивозу її за кордон, пропонував заборонити ввезення до Англії деяких товарів. Водночас В. Стаффорд закликав до розвитку національної промисловості, вимагаючи заміни експорту сировини експортом готової продукції [1, 148].

Монетаристи радили більше продавати за кордон і менше купувати зарубіжних товарів, зменшувати ваговий вміст своїх золотих і срібних монет для збільшення їхньої кількості.

Варто зазначити, що уряди провідних європейських країн значною мірою скористалися з порад теоретиків "грошового балансу" у своїй економічній політиці. Вони ухвалювали закони, які регламентували грошовий обіг і зовнішню торгівлю. Зокрема, в Іспанії вивіз золота та срібла за кордон карався смертю, а в Англії іноземні купці грошову виручку від продажу своїх товарів змушені були витратити на закупівлю англійських, що фактично означало заборону вивозу грошей. Усі торговельні операції за участю іноземних купців в Англії контролювалися державними чиновниками та обкладались високим митом.

Монетаризм як лише адміністративна система накопичення грошового багатства із середини XVI ст. у більшості європейських країн спричинив глибоку економічну кризу, що зумовило необхідність перегляду теоретичних основ меркантилізму.

Після епохи великих географічних відкриттів у XV–XVI ст. економічна ситуація у Європі докорінно змінилась. До Європи ринув справжній потік заморського золота, що призвело до його значного здешевлення та "революції цін". "Грошовий голод" було ліквідовано², що сприяло швидкому зростанню торгівлі і грошового обігу. Стало очевидним, що накопичений у "скринях" нерухомий грошовий скарб, як писав у той час Вільям Шекспір, "ржавіє і згниває, лиш в обороті золото зростає".

За цих економічних умов нові ідеологи меркантилізму висунули більш зрілу теорію – *теорію активного торгового балансу*, яка ґрунтувалася на таких основних положеннях:

- 1) джерелом національного багатства є прибуток від зовнішньої торгівлі;
- 2) держава збагачується тим більше, чим більше товарний експорт переважає імпорту товарів;
- 3) головними засобами збільшення активного торгового балансу країни визнаються посередницька торгівля, розвиток експортних галузей промисловості, які працюють на вітчизняній і дешевій імпортній сировині;
- 4) недоцільними визнаються заборона вивезення грошей за кордон і обмеження імпорту іноземних товарів.

¹ Для роздрібненої на багато держав Італії це питання було особливо актуальним. – В. К.

² У XV ст. на одного європейця пересічно приходилось всього 30 грамів золота і 330 грамів срібла, що було, очевидно, недостатньо для забезпечення товарного обміну і суттєво гальмувало розвиток товарно-грошових відносин. – В. К.

Теорія активного торгового балансу формувалася протягом доволі тривалого часу, її авторами стали купці, банкіри, підприємці, комерсанти, митники, державні чиновники. Зрілий меркантилізм мав свої національні особливості, монетаризм не одразу здавав свої позиції, тому перехід на нові принципи економічної політики у різних країнах відбувався не одночасно, що визначалося також рівнем їхнього економічного розвитку. Найбільш розвинутим і типовим був англійський меркантилізм, який уже у XVI ст. став офіційною державною політикою.

Томас Мен (1571–1641 рр.), один з директорів Ост-Індської компанії¹ був не тільки найвідомішим теоретиком англійського меркантилізму, але й фундатором *теорії активного торгового балансу*. Уже тільки одна традиційно довга для того часу назва його основної праці – *"Скарби Англії у зовнішній торгівлі, або Баланс нашої зовнішньої торгівлі як регулятор нашого багатства"* (1630), яка була проголошена "євангелієм меркантилізму", – дає класичне формулювання теорії торгового балансу.

Томас Мен народився у родині родових ремісників і купців. Його дід карбував монети на лондонському монетному дворі, а батько займався комерцією, торгуючи заморськими шовками та оксамитами. Томас рано втратив батька. З дитинства він працював у крамниці та конторі вітчима – багатого купця, одного із засновників Ост-Індської торговельної акціонерної компанії (1600 р.). Згодом Т. Мен влаштувався на службу до Ост-Індської компанії. Швидко зарекомендувавши себе з найкращого боку і здобувши гарну репутацію, він став одним із її директорів (1615 р.), ревно захищаючи інтереси компанії у парламенті та пресі. Здобувши авторитет у вищих колах, Т. Мен був включений до складу спеціальної державної комісії з торгівлі – дорадчого органу при королі (1622 р.), де втілював у життя принципи меркантилізму. Помер Т. Мен дуже багатою людиною – власником маєтків і торговельних закладів, "стратегом" англійської торгівлі та автором відомих книг.

Т. Мен доводив, що зовнішня торгівля – основа процвітання держави і що не існує інших способів збільшення національного грошового багатства, окрім активного зовнішньоторгового балансу. Він наголошував на необхідності розвивати експортну промисловість і її сировинну базу, обмежувати імпорт іноземної продукції, підвищувати міжнародну конкурентоспроможність вітчизняних товарів. Англійський меркантиліст допускав вивіз грошей, оскільки "золото породжує торгівлю, а торгівля збільшує гроші", засуджував навмисне "псування" монет урядом [2, 123].

Через політичну та економічну роздробленість в Італії не було умов для практичного меркантилізму, однак тут активно розвивалася банківська справа та італійські вчені розробляли теоретичні проблеми грошового обігу. Наприклад, *Антоніо Серра* (XVII ст., точні дати життя не встановлено) у своєму творі *"Стислий трактат про причини, які можуть призвести до достатку золота та срібла у країнах, що не мають рудників, стосовно Неаполітанського королівства"* (1613 р.) виступив з критикою монетаризму, заборони вивозу грошей, жорсткої регламентації грошового обігу і підтримував теорію торгового балансу. Він радив розвивати у Неаполітанському королівстві та інших італійських державах власну промисловість і зовнішню торгівлю.

Французький меркантиліст *Антуан Монкретьєн де Ваттевіль* (1575–1621 рр.) – людина легендарної долі, поет і бунтар, який прожив бурхливе, повне пригод життя,

¹ Англійська Ост-Індська компанія – перша в історії акціонерна компанія, була заснована у 1600 р. для організації експорту англійських товарів у Ост-Індію (азійську Індію; Вест-Індію тоді називали Америку) і торгівлі заморськими товарами в Англії.

1615 р. опублікував невеличку працю "*Трактат політичної економії*", у якій дав назву економічній науці – *політична економія*.

Антуан де Монкретьєн – небагатий французький міщанин, а потім – дворянин. Його батько був простим аптекарем, але зумів дати синові доволі пристойну освіту. Ще у дитинстві Антуан виявив непересічне літературне обдарування, писав драми і поеми. У молодості він став вправним бретером (фехтувальником-дуелянтом). У 1602 р. Монкретьєн змушений був покинути Францію – він убив свого суперника на дуелі, а дуелі були строго заборонені указом короля Генріха IV Бурбона. Чотирирічне перебування в Англії відіграло у житті Монкретьєна важливу роль. Його вразив бурхливий промисловий розвиток у цій країні і зацікавили економічні проблеми. Він зустрічався з промисловцями, купцями і банкірами, переймаючи від них меркантилістичне мислення. Тут Антуан Монкретьєн зблизився з французькими емігрантами-гугенотами (протестантами) – релігійними і політичними опонентами Генріха IV та католицької церкви, і сам став гугенотом.

Після повернення до Франції, Монкретьєн одружився на багатій вдові і започаткував власну справу, використовуючи набуті економічні знання. У 1615 р. він написав "*Трактат політичної економії*", який присвятив малолітньому королю Людовіку XIII (синові Генріха IV) та королеві-матері. У ньому він з меркантилістичних позицій виклав настанови королівській сім'ї стосовно піднесення економіки країни. Після цього А. Монкретьєн став економічним радником короля і одержав титул дворянина, ставши **де Ваттевілєм**. У 1617 р. він став мером міста Шатильйона-на-Луарі.

У 1621 р. А. Монкретьєн очолив повстання гугенотів і загинув, потрапивши у засідку католиків. Уже мертвим він був засуджений як державний злочинець. Тіло його спалили, а попіл розвіяли за вітром. Злочинцем він вважався майже 300 років, однак його добре ім'я зрештою було відновлене. Він назавжди увійшов в історію економічної науки як яскравий представник меркантилізму, що обезсмертив своє ім'я, запровадивши термін "політична економія" як назву науки.

Словосполучення "політична економія" було утворено А. Монкретьєном з трьох грецьких слів: *politikos* – "державний", "громадський", *oikos* – "домашнє господарство" і *nomos* – "закон". Отже, "політична економія" – це "державне (громадське) управління домашнім господарством". Політичну економію Монкретьєн визначав наукою про багатство, "сукупність правил господарської діяльності" та про "торговий баланс" [3, 34].

Французький меркантиліст усе ж вбачав різницю між грошима і багатством, добробутом. "Не достаток золота і срібла робить державу багатою, – писав він, – а наявність предметів, необхідних для життя і для одягу..." [2, 157].

Монкретьєн виступав за активне втручання держави в економічне життя, ставлячи на чільне місце розвиток промисловості та негативно ставлячись до сільського господарства. З метою пожвавлення промисловості він радив королівській сім'ї розвивати мануфактури, створювати громадські майстерні, які сприятимуть зайнятості злидарів, відкривати ремісничі школи, підвищувати якість національної продукції, щоб конкурувати з англійськими товарами тощо. Однак розвиток промисловості він не вважав самоціллю, наголошуючи: "головною метою різних ремесел" і найліпшим способом збагачення держави є зовнішня торгівля. Тому "купці надзвичайно корисні державі", а їхній прибуток виправданий, адже вони ризикують у своїх торговельних операціях.

А. Монкретьєн радив королю турбуватися про своїх підданих, дбати про піднесення

їхнього добробуту. Він підкреслював: "Хлібороби, як ноги у держави, вони несуть усю вагу її тіла", тому ноги ці повинні бути сильними. Автор трактату рішуче виступав проти розкоші, яка пов'язана із закупівлею іноземних товарів. Розкіш, за його словами, "для держави чума і фатальне розорення...". Вона виправдана тільки тоді, коли споживається місцева продукція і прибуток залишається у країні.

Усе-таки у Франції меркантилізм був відомий більше як державна політика, ніж як економічна теорія. Ідеологом політики пізнього меркантилізму тут став *Жан-Батист Кольбер* (1619–1683 рр.), який на посаді суперінтенданта (контролера) фінансів (фактично прем'єр-міністра) уряду короля Людовіка XIV протягом 1661–1683 рр. проводив економічну політику з позицій активного торгового балансу.

Система протекціоністських заходів уряду Ж. Кольбера була спрямована на мінімізацію імпорту товарів, активне державне сприяння вітчизняній експортній промисловості. На кошти держави у Франції створювалися мануфактури, що виробляли продукцію на експорт, промисловці і торгівці одержували позики та різного роду пільги, зокрема, й звільнення від податків. Кольбер заохочував розвиток королівської мануфактурної промисловості, фінансував будівництво торговельного та військового флотів, заохочував колонізацію заморських володінь, створення колоніальних компаній для розгортання зовнішньоторгової експансії. Ж. Б. Кольбер запровадив протекціоністський митний тариф, створив внутрішні митні області, що сприяло розвитку внутрішньої торгівлі.

Меркантилістична політика уряду Ж. Б. Кольбера була названа *кольберизмом*. Його специфіку визначало те, що стимулювання мануфактурного виробництва супроводжувалося заборонаю експорту та імпорту хліба. Низькі ціни на хліб вважалися необхідною умовою розвитку промисловості та торгівлі. Землеробство обкладалося високими податками, які використовувалися для створення нових мануфактур. При цьому у землеробстві зберігалися консервативні феодальні господарські форми. Усе це на багато років зумовило кризу французького сільського господарства – основної виробничої галузі, а згодом негативно відобразилося і на розвитку промисловості та економіки загалом.

Певні риси меркантилізму були притаманні соціально-економічній думці України кінця XVI – початку XVII ст. Водночас вона відрізнялася від західноєвропейських меркантилістичних уявлень самобутнім та оригінальним підходом до вирішення проблем господарського життя. Розвиток торговельно-господарської діяльності в Україні, зростання грошової ренти, введення військових податків, зростання державних видатків загострили проблему збільшення грошей в обігу [1, 163].

Елементи меркантилізму з 1648 р. містила економічна політика гетьмана *Богдана Хмельницького*. Це виявилось в активному втручанні державної влади у господарське життя, стимулюванні експорту товарів через систему пільг купцям і підприємцям, обмеженні вивезення за кордон грошей і коштовностей, встановленні захисних мит з метою нагромадження в країні грошового багатства.

Важливого значення надавав Б. Хмельницький розвитку міських ремесел і мануфактурної промисловості, зовнішньої торгівлі та охороні купецьких прав. Зовнішня торгівля збільшувалася в обсягах за рахунок укладення довгострокових угод та зміцнення економічних зв'язків з іншими країнами, що сприяло пришвидшенню економічного розвитку України.

Найбільш відомим послідовником меркантилістичного вчення в Україні став один з найосвіченіших і визначних вітчизняних мислителів того часу – просвітник, історик,

філософ, літератор, політичний і релігійний діяч *Феофан Прокопович* (1681–1736 рр.).

Феофан Прокопович народився у Києві у міщанській родині, після закінчення Києво-Могилянської колеґії навчався у польських вищих школах та у Римському колеґіумі. До 1716 р. став професором і ректором Києво-Могилянської Академії, потім був переведений Петром I до Санкт-Петербурга, возведений у сан єпископа, фактично ставши главою Руської православної церкви, брав активну участь у створенні російської Академії наук, став фундатором першої в Росії світської загальноосвітньої школи. Варто зазначити, що Феофан Прокопович завжди був налаштований проросійськи і бачив Україну тільки у складі Російської імперії. Ф. Прокопович був палким і переконаним прихильником принципів і практики абсолютизму – необмеженої царської влади, тому висунув концепцію її "божественного" походження та природності поділу суспільства на стани.

В економічних поглядах Ф. Прокопович був прихильником меркантилістичної системи, проповідував політику активного господарського і торгового балансу, якого, на його думку, можна досягти шляхом розвитку промисловості, сільського господарства, торгівлі, шляхів сполучення, вдосконалення системи державних органів управління та економічного протекціонізму. Турботу про розвиток економіки країни, налагодження економічних взаємовідносин і торгівлі з іншими країнами (за умови забезпечення національних інтересів) він вважав найважливішим обов'язком уряду. Розвинена економіка, як писав Прокопович, – запорука загального добробуту та соціальної злагоди [4, 35].

Російський меркантилізм був представлений творчістю *Івана Посошкова* (1652–1726 рр.), який став відомим як економіст завдяки творові "*Книга про бідність і багатство*" (1724 р.), написаному ним у віці 72 років. Ця праця була енциклопедичним твором про політику, економіку, державне право, військову справу та релігію, вона призначалася імператорові Петру I з метою пояснити, звідки беруться бідність і багатство та запропонувати методи збільшення багатства. Однак книга була опублікована тільки у 1842 р.

І. Посошков був переконаним монархістом, що не завадило йому вболівати за російський народ, за селянство. Російський мислитель задовго до французьких фізіократів сформулював їхню улюблену аксіому: "бідні селяни – бідна держава, багаті селяни – багата держава" [5, 49]. Водночас Посошков не виступав проти кріпацтва, але пропонував внести у стосунки поміщиків з селянами гуманізм і економічну доцільність. Він радив обмежити законом кількість і обсяг селянських повинностей (панщину, оброк), відокремити селянські землі від поміщицьких і віддати їх селянам у вічне користування, очікуючи від цього значного зростання продуктивності селянської праці.

Меркантилізм І. Посошкова проявлявся у його закликах захищати вітчизняний ринок від іноземної конкуренції методами політики економічного протекціонізму. Проте його меркантилізм мав свою особливість: на відміну від західноєвропейського, представники якого головним джерелом багатства країни вважали зовнішню торгівлю, І. Посошкова насамперед цікавили внутрішні джерела багатства. Він чітко бачив залежність між зростанням багатства і продуктивністю праці. Роздумуючи над чинниками, що визначають ціну товару, І. Посошков висловлював дві суперечливих думки. З одного боку, він вважав, що ціна у своїй основі визначається витратами виробництва, а оскільки у Росії витрати на сировину і оплату праці нижчі, то й ціна може бути нижчою, а різниця між нею та ціною аналогічного іноземного товару –

більшою. Це передбачає ринковий механізм ціноутворення. Таке положення зближувало І. Посошкова з представниками класичної політичної економії, зокрема з В. Петті. Водночас меркантилістична основа його роздумів змушувала Посошкова пропонувати встановлювати для внутрішнього ринку єдині ціни згори для усіх купців, щоб уникнути непотрібної, на його думку, конкуренції. А російським купцям він також пропонував встановлювати у торгівлі з іноземцями єдину для усіх ціну. Тут йдеться про застосування державою політики економічного протекціонізму.

* * *

Меркантилізм залишив глибокий слід у розвитку економічної думки. Він став першою спробою наукового аналізу господарської діяльності, маючи такі *позитивні наслідки*: осмислення національної економіки як єдиного цілого, початок виокремлення економічної науки у самостійну галузь, започаткування спеціальної літератури економічного призначення; винайдення терміна "політична економія", який став назвою науки; збагачення економічної думки концепцією комерціалізації господарського життя, виявлення суттєвих закономірностей товарно-грошового обігу, кредитних відносин; постановка проблеми про економічну роль держави; подолання релігійних догм у економічній думці; використання і розвиток емпіричного методу дослідження; започаткування теорії міжнародної торгівлі, виявлення взаємозв'язку між зовнішньою торгівлею та внутрішнім економічним розвитком; усвідомлення ринкового механізму кругообігу доходів як важливого чинника стимулювання сукупного попиту.

Меркантилізм об'єктивно сприяв розвитку ринкових відносин, підриваючи устої феодалізму. Водночас загальна оцінка історичної ролі меркантилізму пов'язана із низкою дискусійних питань.

Гострій критиці була піддана меркантилістична теза про необхідність проведення державою політики протекціонізму, яка привела економіку провідних європейських країн до глибокої кризи. Гасло меркантилістів "грабуї сусідів для власного збагачення" виявилось неспроможним.

Нарешті, виявилася помилковість меркантилістичних уявлень про природу багатства та його джерела. Ця помилка була зумовлена методологічною недосконалістю меркантилізму, нерозвиненістю самого об'єкта дослідження – ринкової економіки початкового етапу її розвитку.

Література

1. *Історія економічних учень: Підручн. / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004.*
2. *Меркантилізм / Под. ред. И. С. Плотникова. – Л.: Соцэкгиз, 1935.*
3. *Аникин А. В. Люди науки. – М.: Дело, 1995.*
4. *Українська економічна думка: Хрестоматія. – К.: Знання, 1998.*
5. *Аникин В. А. Юность науки. – М.: Политиздат, 1985.*
6. *Ковальчук В. М., Лазарович М. В., Сарай М. І. Історія економіки та економічної думки: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008.*
7. *Ковальчук В. М., Сарай М. І. Ретроспектива світової економічної думки. – Тернопіль: Астон, 2006.*

Редакція отримала матеріал 22 грудня 2010 р.